

Ціннісні аспекти реформування політичної системи України

Володимир Горбатенко,
доктор політичних наук,
заступник директора
Інституту держави і права ім. В. Корецького
НАН України

Доповідь, виголошена на Загальних зборах Відділення історії, філософії та права Національної академії наук України 17 квітня 2007 року.

Останнім часом надто багато інтелектуальної енергії витрачається на створення нової моделі політичної системи України – принаймні, чимало галасу зчиняється довкола цієї проблеми. Зрештою, саме намагання переорієнтувати політичну систему є однією з основних складових політичної кризи, що розвивається в Україні від 2004 року і яка особливо загострилася сьогодні. Однак дуже мало говориться про те, на якій ціннісній основі створюватиметься нова модель. Щоправда, були намагання визначити базові цінності в програмі уряду Ю. Тимошенко та в Універсалі національної єдності. Але ж доля того уряду й Універсалу добре відомі.

Досвід демократичних країн свідчить, що дієву модель політичної системи неможливо створити лише через політику, інструментальними засобами. Її можна створити (і необхідно творити) через культуру, через залучення потенціалу базових цінностей. Сьогодні ж ми обеззброєні в культурному відношенні, зіпсовані маніпуляційними технологіями. Ми повірили, що політика – однозначно брудна справа, яка робиться лише за гроші. І, що ще страшніше, ми змирилися з цим. Тоді як ще Ю. Крижанич зазначав, що політика – це найблагородніша з усіх справ.

На жаль, правляча еліта за нашої мовчазної згоди обрала чужий нашому народові механістичний, маніпуляційно-технологічний варіант демократії, забувши, скажімо, про те, що через п'ятнадцять років незалежності ми ще не маємо Великого Герба, не визначились, якою мовою нам слід говорити, у якій державі жити і яким чином господарювати на своїй землі. На жаль, ми забули про такі чинники, що цементують

політичну систему, як соціальна ціна модернізації, справедливість, відповідальність, незалежність, свобода, солідарність, довіра. До речі, саме про суспільну довіру як організуючий елемент політичної системи і мистецтво єднання говорив Ф. Фукуяма під час минулорічного візиту в Україну.

Отже, я думаю, аби перш, ніж рухатися далі і не піти знову по зачарованому колу невдач, нам необхідно в системі вітчизняного політичного розвитку замінити імператив Н. Макіавеллі на імператив І. Канта. І праву й політиці необхідно повернути відібрану в них мораль.

Про це можна багато говорити, однак, оскільки, за словами Х. Ортеги-і-Гассета, за десять сантиметрів далеко не зайдеш, я сформулюю лише дві проблеми ціннісного характеру, надзвичайно важливі в контексті переформатування політичної системи.

Проблема перша означає необхідність забезпечення конституційної модернізації, переходу від уявного до реального правотворення.

Нинішня конституційна криза значно менше, ніж нас намагаються переконати, пов'язана з текстом Конституції, якістю її норм. Це, скоріше, наслідок того, що у нас немає політичної еліти, зацікавленої в існуванні стабільного конституційного процесу. Реальне зацікавлення зумовлює не формальне переписування конституційних норм, а втілення ідеї конституційного порядку, який ґрунтується на балансі наявних соціально-політичних сил. Конституціоналізм, з точки зору конституційної модернізації, означає раціоналізацію державно-політичного розвитку. Він стає неможливим, якщо не ґрунтується на трьох китах: **національній згоді, правовому формалізмі та інституційній демократії.**

Спробую стисло охарактеризувати ці складові й сформулювати критерії втілення конституційного порядку.

1. **Національна згода** означає реальну підтримку населенням країни основних принципів державного устрою і основних цінностей, які задаються рамками політико-правової системи. Отже, конституціоналізм, в широкому політичному розумінні, являє собою загальнонаціональний консенсус з питань економічного і політичного устрою. Досі у нас цього немає, а отже саме до цього слід докладати консолідовані зусилля.

Нам постійно нав'язуються референдуми про двопалатний парламент, про НАТО тощо. І це тоді, коли ми переживаємо соціально небезпечний розрив між владою і народом, який виражається у кризі легітимності і розподілу, в соціальній апатії. То чому б не досягти національної згоди стосовно співвідношення зарплат і пенсій, рівня й механізму державного утримання високопосадовців, критеріїв політичної відповідальності? В тому числі й Президента і парламентської коаліції. Слід пам'ятати, що політична відповідальність передбачає моральний осуд з боку суспільства, втрату довіри населення до представників істеблішменту, можливість застосування акцій громадянської непокорності. Все це необхідно забезпечити

відповідними механізмами: відкликання політиків, які дискредитували себе перед виборцями; автоматичної відставки; заборони обіймати державні посади на певний період або й назавжди.

2. **Правовий формалізм** передбачає подолання гіпертрофованого прагнення щодо нормативно-правової формалізації всіх сфер суспільного життя. Якщо поглянути на цю проблему з точки зору теорії, то очевидно, що вона зумовлена розривом між позитивним і природним правом – явно не на користь останнього. Надмірна ідеалізація позитивного права в нашій країні призвела до ігнорування елементів природно-правового розвитку, специфічних особливостей правової культури українського суспільства.

Правовий формалізм як форма існування конституціоналізму має означати відокремлення права від бюрократії. Бюрократія повинна обслуговувати існуючий порядок, а не свавільно творити його. Пошук правового рішення в кожному конкретному випадку, в тому числі й в умовах сьогоденної кризи, має полягати не в пересмикуванні конституційних норм, а в пошуку справедливості, оскільки саме вона становить істинну сутність права.

3. Що стосується **інституційної демократії**, то тут очевидно, що ми надмірно захопилися реформуванням суспільства „згори вниз”, забувши про самоорганізаційні здібності нашого народу, який вижив і зберіг національне обличчя, не маючи упродовж століть власної державності. Сьогодні, зокрема, ми стоїмо перед необхідністю кадрового забезпечення територіальних громад. Для того, щоб ці громади реально запрацювали, треба цілеспрямовано готувати фахівців з розвитку місцевих спільнот з високим рівнем юридичної підготовки. У США, наприклад, таких фахівців готують близько 50 навчальних закладів. Підготовка спеціалістів з розвитку місцевих спільнот включає такі спеціалізації, як:

- планування розвитку місцевих спільнот;
- місцеве управління;
- розвиток села і проблеми міста;
- освіта в місцевих спільнотах;
- економічний розвиток місцевих спільнот;
- робота з молоддю та особами поважного віку.

Безумовно, маємо використовувати такий досвід. В іншому випадку ми ще довго будемо здивовано констатувати, в тому числі й на рівні високих посадовців, що у нас на місцях реально не працює ні Конституція, ні закони про місцеве самоврядування.

Друга проблема, до якої я хочу привернути увагу, **пов'язана з необхідністю подолання на рівні держави й усього суспільства відчуження від майбутнього.**

Започаткувавши процес державотворення і широкомасштабного реформування суспільства, ми надто захопилися поточними проблемами й забули істину, що без турботи про день грядущий не може бути й самого

завтрашнього дня.

Ще на початку 1990-х років українські вчені висловлювали думку про необхідність міжгалузевго незалежного інституту, який би опікувався стратегічним прогнозуванням для державних і урядових органів. До думки вчених тоді не прислухались. Та й сьогодні практика соціально-політичного прогнозування найчастіше обмежується епізодичними інтуїтивними прогнозами. Відтак постійно припускаємося помилок у законотворчій практиці і при виборі векторів подальшого розвитку. За сучасних умов нездатність прогнозувати розвиток подій, політичної ситуації означає нездатність проводити реформи.

Нехтування можливостями політичного аналізу і прогнозування зумовлює неефективну політику. Зазначений напрям, як засвідчує світова практика, стимулює демократизацію політики, оскільки дозволяє викривати латентні загрози, ризики для держави та її інститутів і вчасно ухвалювати необхідні державно-політичні рішення. На жаль, в Україні зберігається тенденція до обмеження політичного аналізу і прогнозування рамками утилітарних потреб правлячої еліти. Така тенденція не може не викликати тривоги, оскільки створює інформаційну ізоляцію.

На мою думку, **Відділення історії, філософії і права Національної академії наук України** могло б відіграти суттєву роль в консолідації зусиль соціально-гуманітарних наук довкола проблематики майбутнього. Принаймні, створена 2003 року Тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради України з питань майбутнього не виконала цієї функції, а зусиль Національного інституту стратегічних досліджень та Національної академії державного управління при Президентові України явно недостатньо.

Тепер, повертаючись до початку свого виступу, хочу зазначити, що за допомогою галасу не творяться нові моделі політичних систем. Сьогодні, коли основною проблемою постав ціннісний вакуум в українському суспільстві, варто нагадати слова Ф. Ніцше, який зауважував, що цей світ обертається не довкола творців нового галасу, а довкола творців нових цінностей.